

## II. ІСТОРИЧНІ ПОСТАТІ

УДК 94 (477) (092)

**С. І. Світленко**

*Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара*

### **ПОСТАТЬ Т. Г. ШЕВЧЕНКА В ДІЯЛЬНОСТІ Б. Д. ГРИНЧЕНКА НА КАТЕРИНОСЛАВЩИНІ**

Показано, що в період перебування на Катеринославщині Б. Д. Грінченко неодноразово звертався у своїй діяльності до постаті Т. Г. Шевченка. Це простежується в його педагогічній роботі з дітьми в якості народного учителя, в поезиї та публіцистиці. У центрі уваги праця «Листи з України Наддніпрянської», в якій висвітлено важливі проблеми історичної місії української інтелігенції, формування української національної ідентичності.

*Ключові слова:* Т. Г. Шевченко, Б. Д. Грінченко, Кирило-Мефодіївське товариство, національні погляди, українська інтелігенція, українська національна ідентичність, українська національна справа, український народолобець.

**С. И. Светленко**

*Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара*

### **ЛИЧНОСТЬ Т. Г. ШЕВЧЕНКО В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ Б. Д. ГРИНЧЕНКО НА ЕКАТЕРИНОСЛАВЩИНЕ**

Показано, что в период пребывания на Екатеринославщине Б. Д. Гринченко неоднократно обращался в своей деятельности к личности Т. Г. Шевченко. Это прослеживается в его работе с детьми в качестве народного учителя, в поэзиях и публицистике. В центре внимания труд «Письма с Украины Надднепрянской», в которой освещены важные проблемы исторической миссии украинской интеллигенции, формирования украинской национальной идентичности.

*Ключевые слова:* Т. Г. Шевченко, Б. Д. Гринченко, Кирилло-Мефодиевское общество, национальные взгляды, украинская интеллигенция, украинская национальная идентичность, украинское национальное дело, украинский народолобец.

**S. I. Svitlenko**

*Oles Gonchar Dnipropetrovsk National University*

**FIGURE OF T. G. SHEVCHENKO IN ACTIVITY  
OF B. D. GRINCHENKO ON KATERINOSLAVSCHINA**

It is accented, that in the period of stay on Katerinoslavschina B. D. Grinchenko repeatedly applied in the activity to the figure of T. G. Shevchenko. It is traced in his pedagogical work with children in quality a folk teacher, in poetics and publicism. In a spotlight labour «Letters from Ukraine Naddnipryanskoy», the important problems of historical mission of Ukrainian intelligentsia, forming of the Ukrainian national identity are considered in which. Reasoning of B. D. Grinchenko is considered in relation to the primary role of T. G. Shevchenko in forming of ideology of Ukrainian national motion of period Kyrylo-Mefodiivskogo societies, his interpretations in relation to essence and features of national looks of the large Ukrainian poet, determination of value of his personality in advancement of idea of Ukrainian independence and development of Ukrainian national business. It becomes firmly established that in the process of understanding of figure of T. G. Shevchenko there was crystallization of ideological looks of B. D. Grinchenko as the Ukrainian national democrat.

*Key words:* T. G. Shevchenko, B. D. Grinchenko, Cyril and Methodius society, national attitudes, the Ukrainian intellectuals, the Ukrainian national identity of the Ukrainian national cause, Ukrainian narodovoletz.

Слово і діло Бориса Дмитровича Грінченка – видатного українського народолюбця, громадського й політичного діяча, самовідданого борця за українську мову засобами освіти, літератури, видавничої справи – породжувало дослідницькі імпульси від початку ХХ ст., коли він заслужив чимало таких високих епітетів, як «учитель життя», «пророк», апостол» тощо. Проте в темну годину утвердження сталінізму ім'я Б. Д. Грінченка було безжалюно викреслено з культурно-наукового обігу, натомість нанесено на «чорну дошку» як «контрреволюціонера» й «українського буржуазного націоналіста». Лише в останні десятиліття нашими попередниками було вже багато зроблено задля об'єктивного вивчення його життя та діяльності, особливо з погляду на літературну працю та педагогічні практики. При цьому достатньо згадати змістовний доробок А. Г. Погрібного, А. Животенко-Піанків та ін. [7; 5].

Утім, два визначні ювілеї великих українців: 150-річчя від дня народження Б. Д. Грінченка наприкінці 2013 р. і 200-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка на початку 2014 р. актуалізують тему «Постать Т. Г. Шевченка в житті та творчій спадщині Б. Д. Грінченка».

Розробка цього сюжету, на наш погляд, сприятиме дослідженню деяких важливих проблем: по-перше, виявленню спадкоємності ідейної традиції та історичної пам'яті в українському національному русі, а, по-друге, усвідомленню особливостей формування і становлення української ідентичності в найширшому сенсі цього поняття.

Тема даної статті має історико-краєзнавчий характер і становить дослідницький інтерес з погляду того, як у катеринославській глибинці типовий представник української народолюбної інтелігенції Б. Д. Грінченко жив активним інтелектуальним життям, розробляв цілий ряд ідей і тем у галузі шевченкознавства. Відтак історико-краєзнавчий сюжет слугує поглибленому розумінню й важливих вищезазначених загальнонаціональних проблем. Про перебування українського народолюбця Б. Д. Грінченка на Катеринославщині нам вже доводилося оповідати [8]. Проте сюжет, запропонований у даній розвідці, раніше не став предметом дослідження. Заповнити цю прогалину ставить на меті підготовлена стаття.

Зацікавлення Б. Д. Грінченка постаттю Т. Г. Шевченка виявилось ще в юнацькі роки, під час здобуття ним середньої освіти у Харкові. У той період, надихаючись народними духовно-культурними першоджерелами, юнак постійно цікавився українською літературою. В його колі читання помітне місце посів «Кобзар» Тараса Шевченка поряд з «Енеїдою» Івана Котляревського, «Приказками» Євгена Гребінки, творами Пантелеймона Куліша, Марка Вовчка, Григорія Квітки-Основ'яненка, Івана Нечуя-Левицького та ін. [6, с. 12; 5, с. 39–40, 189].

Перше знайомство Бориса Грінченка із Шевченковим «Кобзарем» відбулося тоді, коли тринадцятирічний юнак знайшов його у батьковій скрині. Глибоко народна поетика, яскравість поетичних образів Тараса Шевченка справила величезне враження на хлопця, стала для нього глибоко особистим Євангелієм. Кобзар став в усвідомленні юнака «нашим національним пророком». Відтоді Борис Грінченко розпочав писати українською мовою. Напевно, літературний талант мав спадковий характер, адже бабуся Бориса по батькові доводилася двоюрідною сестрою Григорію Квітці-Основ'яненку [6, с. 11; 5, с. 23].

У 1881 р. поетична ліра Б. Д. Грінченка подарувала любителям української поезії вірш «Некрасову й Шевченкові». У ньому йшлося про те, що два визначні поети Росії й України билися «за діло єдине», пробуджуючи «святі почування братерства й любові». Автор виказував упевненість, що їхні ідеї «світлитимуть всюди», що «правди ідея», «ідея братерства святая» «ніколи не згасне» [3, с. 80].

Ідеали та творча спадщина Т. Г. Шевченка супроводжувала Б. Д. Грінченка і в його педагогічній діяльності. Так, наприкінці серп-

ня 1883 р., здобувши місце народного вчителя у двокласній школі с. Олексіївка Зміївського повіту Харківської губернії, Б. Д. Грінченко писав до своєї дружини Марії Грінченко (Загірної) про те, як у підлітковий період перейнявся новими ідеями. Їх опануванню у свідомості юнака сприяло Шевченкове слово, яке «зорало й заскородило неорану ниву...» [5, с. 44, 166].

Постать Т. Г. Шевченка відобразилася у творчості Б. Д. Грінченка в катеринославський (олексіївський) період з 1887 до 1893 рр., коли він працював народним учителем в Олексіївській школі Слов'яносербського повіту Катеринославської губернії (нині Луганська область). Педагог-народолюбець прагнув пробудити в учнів творче начало. Так, у грудні 1888 – лютому 1889 рр. Б. Д. Грінченко випускав разом зі своїми вихованцями рукописний ілюстрований журнал «Думка». У ньому школярі могли прочитати мудрі вислови, загадки, казки, народні пісні та оповідання. До Шевченкових роковин у журналі було вміщено вірші на пошану Кобзаря [1, арк. 1–83].

У своїй поетичній спадщині означеного періоду Б. Д. Грінченко актуалізував тему збереження історичної пам'яті про Кобзаря. Цього стосується вірш «Шевченкова могила» (1891). У поетичній формі поет-народолюбець створив образ пам'яті – високої й великої могили над Дніпром, в якій спить «батько Тарас». У вірші поетично оспівано значний внесок Кобзаря в українську справу, адже великий Тарас віддав рідній Україні «і душу, і серце свої», «виспівав горе її», «кликав старих і малих» «до правди й любові святих, до світу ясного науки», бився «за волю до смерті». Борис Грінченко виказав свою упевненість, що Україна повік знатиме свого Кобзаря і його «могилу Велику» [4, с. 80–81].

У катеринославський період завершилось ідейне становлення Б. Д. Грінченка як українського народолюбця. У цьому контексті промовистими є відомі «Листи з України Наддніпрянської» 1892–1893 рр., в яких Борис Дмитрович гостро полемізував з видатним українським політичним діячем М. П. Драгомановим. Написані в сільській глибинці, за часів активної педагогічної діяльності автора, «Листи» переконають у величезній розумовій енергії Б. Д. Грінченка і ставлять його в один ряд із найбільшими українськими інтелектуалами того періоду.

У «Листах з України Наддніпрянської» актуалізовані проблеми історичної місії української інтелігенції, української національної ідентичності. Особливе значення в процесі її формування і становлення український народолюбець надавав «генію», «національному пророку» Т. Г. Шевченку. На думку Б. Д. Грінченка, Кобзар «перший виразно висловив ідею повної незалежності української як нації і вкупі з тим zostався завсїгди і всюди толерантним до інших націй»... [2, с. 61, 71].

У «Листах з України Наддніпрянської» Б. Д. Грінченко включив-ся в дискусію про співвідношення ідейних впливів Тараса Шевченка і кирило-мефодіївців. Він не погоджувався з тими, хто вважав, що «Костомаров та Куліш навчали Шевченка, показували йому шлях» [2, с. 61]. На користь своєї думки про сформованість ідейних поглядів Кобзаря до знайомства з братчиками він наводив той факт, що ще до свого знайомства з П. О. Кулішем, тобто до 1844 р., український поет написав такі поезії, як «Перебендя», «Гамалія», «Тарасова ніч», «Гайдамаки» та ін. Усім їм притаманні «широкий геніальний помах» та «нове національне слово». Це спостереження Б. Д. Грінченко підкріпив зізнанням самого П. О. Куліша у передмові до «Хуторної поезії», «що Київська громада дивилась тоді на Шевченка як на якийсь небесний світильник, і самому Кулішеві сяйво його, Шевченкового, духа було чимсь надприродним» [2, с. 61].

Аналогічну аргументацію для обґрунтування своєї думки про сформованість ідейного світогляду Т. Г. Шевченка ще до входження до складу Кирило-Мефодіївського товариства Б. Д. Грінченко використовував у ході аналізу співвідношення взаємовпливів між Тарасом Шевченком і Миколою Костомаровим. Так, він наводив свідчення самого М. І. Костомарова про те, що той вперше зустрівся з Т. Г. Шевченком навесні 1846 р. [2, с. 61–62].

Спростовував Б. Д. Грінченко і твердження відомого галицького народовця й літературознавця О. Огоновського про те, що Кобзар лише під впливом Кирило-Мефодіївського товариства став виявляти «правдивий патріотизм український» і написав «Сон» та «Кавказ». Це не відповідало дійсності, оскільки «Сон» вийшов з-під пера Тараса Шевченка ще 1844 р., а «Кавказ» та деякі інші важливі твори – 1845 р., тобто до ідейного зародження таємного товариства братчиків [2, с. 62].

Усі ці наведені факти стали підставою для тверджень Б. Д. Грінченка про те, що не можна вести мову про вплив Кирило-Мефодіївського товариства на національні погляди Кобзаря, які сформувалися раніше до його створення. Відтак саме Тарас Шевченко впливав на братчиків, зокрема на М. І. Костомарова, а не навпаки. Тому не випадково саме Кобзаря Борис Грінченко назвав «батьком нашому національному самопізнанню», «недосяжним і досі генієм», «колосальною постаттю», «нашим пророком» [2, с. 62–63].

Визначивши першорядність постаті Кобзаря у формуванні українського національного самопізнання, Б. Д. Грінченко стисло розглянув сутність національних поглядів Т. Г. Шевченка. На думку українського народолюбця, Кобзар завжди належав до «козакофілів», виявляв прихильність до Гетьманщини «як до автономної форми політичного життя вкраїнського», до народних козацьких рухів, хоча не ідеалізував цих явищ української історії.

Б. Д. Грінченко навів цілу низку Шевченкових творів періоду 1847–1850 рр., тобто написаних після розгрому Кирило-Мефодіївського товариства, в яких поет уславлював козащину. На думку Бориса Грінченка, Кобзар, піддаючи нищівній критиці окремих людей (гетьманів, козацьку старшину), позитивно ставився до «загального національного руху, що мав своєю метою загальнолюдську та національно-українську волю». Відтак Т. Г. Шевченко, кажучи словами Б. Д. Грінченка, «ніколи не зрікався своєї старовини», «не відривається від нашого історичного ґрунту». Ба більше, український поет виявляв свою геніальність, «бо бачить добре свій національний стяг тоді, як його ніхто ще не бачить», «виразно становить у своїх творах самостійність нашу як нації» [2, с. 63–65].

Поряд з Шевченковим українолюбством Б. Д. Грінченко виділяв його слов'янолюбство, сутність якого полягало у визнанні права кожного слов'янського народу, в тому числі українського, «на цілковиту національну самостійність». Відтак слов'янське єднання і братання виступало у Кобзаря антиподом всякому деспотизму, всякому «єдиному неділимому», з якого б боку, польського чи московського, воно не виявлялося [2, с. 65–66].

На думку Б. Д. Грінченка, галушковому псевдопатріотизму Тарас Шевченко протиставляв національну самостійність нації, в якій всі люди будуть вільно жити як «цілонародна освічена українська сім'я». Геніальний поет, кажучи словами Б. Д. Грінченка, «перший виразно висловив ідею повної незалежності української» і показав українцям спосіб досягнення такого стану, яким мала б бути «реформа межилюдських відносин». І на цьому шляху скасування кріпосництва було лише певним етапом оновлення суспільства, в якому не буде ані пана, ані мужика [2, с. 67–71].

Важливо, що, розглядаючи національні погляди Кобзаря, Б. Д. Грінченко чітко розрізняв Шевченкову ворожість до будь-якого гноблення, рабства і толерантність до інших націй, польської й російської. При цьому першорядного значення для поета набувала самостійність української нації, що надавало світогляду Тараса Шевченка характеру «правдивої національної свідомості», позбавленої галушкового патріотизму і національного шовінізму [2, с. 71–72].

Порівнюючи національні погляди Тараса Шевченка зі статутом Кирило-Мефодіївського товариства, з першим українським часописом «Основа», Б. Д. Грінченко відмічав їх спільний світоглядний ґрунт, хоча й наголошував на одній принциповій відмінності. Сутність її полягала в тому, що Т. Г. Шевченко на відміну від М. І. Костомарова й П. О. Куліша був прихильником здобуття українською нацією всієї повноти належних прав, у тому числі й політичних.

Натомість його найголовніші полемісти вважали, що український народ нездатен до державного життя, а відтак завжди прагнув до єднання з Москвою, без якої нібито не міг обійтися в історії. У своїх міркуваннях щодо перебігу українського історичного процесу Б. Д. Грінченко пристає на бік Т. Г. Шевченка, підкреслюючи: «*Нещасливу боротьбу за свою державність ось що ми бачимо в українській історії, а зовсім не нездатність до державності*». Проте, заради справедливості, Б. Д. Грінченко відмічав, що щомісячник «Основа», «минаючи оту принципіальну різницю... з найбільшою повністю (скільки міг) обгоряв Шевченкові ідеали» [2, с. 72–74].

Б. Д. Грінченко піддав критиці висловлювання П. О. Куліша, який, внаслідок свого «непомірно роздратованого самолюбства», замірився «зіпхнути з п'єдесталу Шевченка» – «пророка нашого національного відродження, найбільшого нашого поета, світового генія...». Український народолюбець цілком справедливо оцінив дії П. О. Куліша «як ганебний вчинок у літературі», маючи на увазі його висловлювання у другому томі «Истории воссоединения Руси» на адресу Кобзаря як «п'яниці», його музи як «полупьяной», а поетичної діяльності як «умоисступления». Незважаючи на те, що П. О. Куліш багато добра зробив Україні, Б. Д. Грінченко не зміг пробачити йому вищезазначених слів стосовно Шевченка та його поетичної музи [2, с. 85].

Суттєво важливо, що Б. Д. Грінченко чітко визначив значення і роль Т. Г. Шевченка у поступі української національної справи. По-перше, він охарактеризував його як національного поета, «що найкраще за всіх почув своєю душею, зрозумів і висловив і нашу душевну муку як нації, і наші права, і надії...», а, по-друге, як українського народолюбця, для якого «українська справа нерозірвано зв'язана з мужицькою справою, з справою всіх убогих працівників» [2, с. 88, 99].

У «Листах з України Наддніпрянської» Б. Д. Грінченко вступив у полеміку з ряду аспектів української національної справи з М. П. Драгомановим. У цьому контексті він вдався до порівняння ідейних поглядів свого опонента з Тарасом Шевченком, вкотре виказуючи свої симпатії Кобзареві. Так, український народолюбець писав: «... Шевченко далеко більш народолюбний та народоприхильний, ніж десять Драгоманових, і вкупі з тим стоїть за той немилий Драгоманову сепаратизм український», під яким розумівся, кажучи словами Б. Д. Грінченка, «правдивий український націоналізм» [2, с. 101].

Піддаючи критиці «панруську» теорію М. П. Драгоманова, що була виявом тієї ж тенденції на українсько-російську єдність, яку раніше представляли М. І. Костомаров і П. О. Куліш, Б. Д. Грінчен-



ко виявив себе репрезентантом напряму українських націоналів-народолюбців. Разом зі своїми ідейними однодумцями він вважав українську націю самостійною й повноправною у просвітній, культурній, економічній, соціальній та політичній справах. Виходячи з цього, Б. Д. Грінченко визначав постать Т. Г. Шевченка першорядною для освічення кожного українця, хоча, звичайно, не виступав за обмеження освіти в рамках українського інтелектуального досвіду. Навпаки, він вважав, що для освіти українців буде корисною і спадщина митців інших народів: «І Гете, і Шиллера, і Гюго, і Пушкіна, і Міцкевича, і Байрона й інших». Такий широкий підхід виявлявся дещо відмінним від погляду М. П. Драгоманова, який особливо акцентував на необхідності читати українцям саме московських класиків [2, с. 91, 105, 132–133].

Б. Д. Грінченко заперечував М. П. Драгоманову, який вважав, що Тарас Шевченко нібито не думав про самостійну українську літературу. На зауваги М. П. Драгоманова, що Кобзар більшу частину своїх творів писав російською мовою, Б. Д. Грінченко стверджував – Тарас Шевченко «писав їх у неволі з спеціальною метою – заробити грошей у журналах». І не можна не погодитися з думкою Бориса Грінченка про те, що «Шевченко зробився Шевченком не за сі твори, а за ті, які писав по-українському...». Щодо Шевченкового «Дневника», то Б. Д. Грінченко припускав, що український поетичний геній написав його російською, тому що «на чужині відбився від рідної мови і важко було йому тодішньою, невиробленою вкраїнською мовою висловити всі свої думки» [2, с. 138–139].

Отже, в період перебування на Катеринославщині Б. Д. Грінченко неодноразово звертався у своїй діяльності до постаті Т. Г. Шевченка. Це простежується в його педагогічній роботі з дітьми в якості народного учителя, в поетичній творчості та публіцистиці. Заслугує на особливу увагу праця українського народолюбця «Листи з України Наддніпрянської», в якій актуалізовано важливі проблеми історичної місії української інтелігенції, формування української національної ідентичності. У цьому контексті Б. Д. Грінченко показав першорядну роль Т. Г. Шевченка у формуванні ідеології українського національного руху періоду Кирило-Мефодіївського товариства, висвітлив сутність та особливості національних поглядів Кобзаря, його значення у поступі ідеї української незалежності та розвитку української національної справи. Можна стверджувати, що в процесі осягнення постаті Т. Г. Шевченка відбувалася кристалізація ідейних поглядів Б. Д. Грінченка як українського національного народолюбця. Тим самим закладалися ідейні передумови формування і становлення Бориса Дмитровича як українського політичного діяча демократичного спрямування.



### Бібліографічні посилання

1. [Грінченко Б. Д.]. Думка [Журнал, який писав Б. Грінченко разом з учнями 1888–1889 в Олексіївці] / [Б. Д. Грінченко] // Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського НАН України. Відділ рукописів. – Ф. І, спр. 31457, арк. 1–83.
2. Грінченко Б. Листи з України Наддніпрянської / Б. Грінченко // Грінченко Б. – Драгоманов М. Діалоги про українську національну справу. – К., 1994. – С. 35–145.
3. Грінченко Борис. Некрасову й Шевченкові / Борис Грінченко // Грінченко Борис. Твори : у 2 т. / Борис Грінченко / редкол. : І. О. Дзевєрін (голова) [та ін.]. – Т. 1. Поетичні твори. Оповідання. Повісті – К., 1990. – С. 80.
4. Грінченко Борис. Шевченкова могила / Борис Грінченко // Грінченко Борис. Твори : у 2 т. / Борис Грінченко / редкол. : І. О. Дзевєрін (голова) [та ін.]. – Т. 1. : Поетичні твори. Оповідання. Повісті – К., 1990. – С. 80–81.
5. Животенко-Піанків Адвентина. Педагогічно-просвітницька праця Бориса Грінченка / Адвентина Животенко-Піанків. – К., 1999.
6. Плевако М. Життя та праця Бориса Грінченка / М. Плевако. – Харків, 1911.
7. Погрібний А. Г. Борис Грінченко в літературному русі кінця ХІХ – початку ХХ ст.: ітання ідейно-естетичної еволюції / А. Г. Погрібний. – К., 1990.
8. Світленко С. І. Український народолубець Борис Грінченко на Катеринославщині / С. І. Світленко // Історія і культура Придніпров'я. Невідомі та маловідомі сторінки: наук. щорічник / голов. ред. Г. К. Швидько [та ін.]. – Вип. 1. – Д., 2004. – С. 101–112.

*Надійшла до редколегії 09.06.2014*

УДК 94 (477)

**О. А. Сміянова**

*Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара*

#### **Т. Г. ШЕВЧЕНКО І Д. І. ЯВОРНИЦЬКИЙ: АНАЛІЗ ПОЕТИЧНОЇ ТВОРЧОСТІ**

**Проаналізовано українську історію в поетичному доробку Т. Г. Шевченка та Д. І. Яворницького. Уточнено деякі аспекти белетристики останнього. Простежено вплив Великого Кобзаря на творчість і життя Дмитра Івановича.**

*Ключові слова:* поезія, Шевченко, літературна діяльність, Яворницький.